

БРАТЕЛЬ О. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ *ЗЕМЛЯ* В АРГЕНТИНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

У статті проаналізовано особливості художньої реалізації архетипу *ЗЕМЛЯ* в поезії аргентинських авторів кінця XIX – початку XX ст. окрема увага приділяється розгляду специфіки вербалізації архетипу *ЗЕМЛЯ* в межах культурно детермінованого концепту ПАМПА та універсального концепту МІСТО.

Ключові слова: аргентинська поезія, образ, архетип, концепт.

В статье проанализировано особенности художественной реализации архетипа *ЗЕМЛЯ* в поэзии аргентинских авторов конца XIX – начала XX в. Отдельное внимание уделяется рассмотрению специфики вербализации архетипа *ЗЕМЛЯ* в рамках культурно детерминируемого концепта ПАМПА и универсального концепта ГОРОД.

Ключевые слова: аргентинская поэзия, образ, архетип, концепт.

In the article the peculiarities of the artistic realization of the archetype *EARTH* in the poetry of the Argentinean authors of the late XIX – early XX century are shown. The particular attention is paid to the specifics of the verbalization of the archetype *EARTH* within the cultural determined concept ПАМПА and the universal concept CITY.

Keywords: Argentinean poetry, image, archetype, concept.

Актуальність статті зумовлена загальною спрямованістю сучасних українських досліджень на вивчення особливостей вербалізації глибинних шарів у прозових і поетичних творах різних епох і культур. Слід відзначити значний внесок у дослідження архетипу таких вітчизняних науковців, як С. М. Пригодій, В. В. Зінкевич та І. В. Яковенко. У царині лінгвістики вивченню архетипів присвячені роботи Л. І. Белехової та Ю. А. Ганошенко. Крім того, актуалізацію архетипів в українській та американській літературі вивчали О. В. Дуброва та Ю. Р. Матасова, архетипи в російській літературі досліджувала Л. В. Дербеньова, а у французькій – Х. В. Старовойтова. Однак в Україні вербалізація архетипів у аргентинській літературі досі не досліджувалася.

Братель О. М.

Метою статті є виокремлення особливостей художньої реалізації й функціонування архетипу *ЗЕМЛЯ* в аргентинській поезії. **Об’єктом** дослідження є архетипний шар у поетичній творчості аргентинських письменників, а **предметом** – лексичні одиниці, тропи і стилістичні фігури, які використовуються для втілення архетипу *ЗЕМЛЯ* у віршах.

Матеріалом дослідження слугували поетичні твори аргентинських письменників кінця XIX – першої половини XX ст., на основі аналізу яких вперше в українській іспаністиці зроблені висновки про особливості втілення архетипу *ЗЕМЛЯ* у поезії, в чому й полягає **наукова новизна** статті.

Аналізуючи поетичні твори різних історичних періодів, можна виокремити нечисленні сюжети, які періодично повторюються у творах різних епох, що зумовлено генетичним зв’язком художньої творчості з семіотичними відповідниками архетипної пам’яті. Розроблене у XX ст. вчення про архетипи стало основою пошуку своєрідного “спільного знаменника” для різнонаціональних літератур, різних історичних епох [1:155]. Архетип можна визначити як універсальний образ, мотив або сюжет, що пронизує всю культуру людства з найдавніших часів до сучасності та який можна побачити крізь різноманіття культурних, історичних та індивідуальних проявів.

Однією з найголовніших характеристик архетипу є його глибинна спорідненість зі структурами людської психіки на рівні колективного підсвідомого та архетипної пам’яті, яка синтезує соціальний та індивідуальний досвід суспільства і завдяки творчій фантазії письменників репрезентується в художніх творах [2:5]. Архетип розглядається як сильний міфопоетичний символ, що має спільне значення для більшої частини людства [3:173]. Система основних архетипних символів зумовлена певним типом світобачення, який характерний для певної спільноти [4:4].

У мистецтві архетипи постають, з одного боку, як явище трансісторичне, а з іншого – транскультурне, тому вважається, що за кожним художнім образом стоїть “вічна присутність” архетипу [1:154]. Архетипні образи вважаються апріорними

формами, що не входять у структуру свідомості в чистому вигляді, а обов'язково поєднуються з уявленнями особистісного та колективного досвіду [5].

О. О. Селіванова та М. Б. Лановик зазначають, що зміст архетипів може бути універсальним й етнокультурним [10:39], оскільки у кожній національній культурі є власна система цінностей, власне уявлення про ідеального героя, власний міф про золотий вік, зафіксовані в історичній пам'яті [1:153]. Н. Фрай уважав, що різні архетипи чи їхні групи не рівнозначні за своїм поширенням і функціонуванням. Серед них існує визначена група “світових” архетипів, закорінених у людській психіці, пов'язаних із загальним досвідом, зрозумілих кожному. Але є й інша група архетипів, які, на відміну від першої, фіксують не універсальну пам'ять людства, а досвід окремої нації, культури, міфології [1:153].

Поняття “культурний архетип”, погоджуючись із С. М. Пригодієм, вважаємо неправомірним, оскільки архетип ми розглядаємо як загальнолюдський елемент колективного несвідомого, а культурні прояви є етноспецифічним явищем [6:13]. Так само зайвим нам видається розподіл архетипів на універсальні та етнокультурні, оскільки, в цьому випадку йтиметься не про одиницю несвідомого (архетип), а про усвідомлену сутність (концепт). Ми вважаємо архетипом універсальний елемент колективного несвідомого, що актуалізується в художніх образах, які можуть вербалізувати як універсальні, так й етнонаціональні концепти.

Архетип має здатність проявлятися у різних формах залежно від історичного періоду розвитку людства. Архетип розглядається як психічна структура, що лежить в основі символіки міфів, казок і художніх текстів. На думку К. Г. Юнга, архетип є основним, хоча й несвідомим, засобом передачі найважливішого людського досвіду від покоління до покоління [6:9]. Архетипи К. Г. Юнг трактував як вроджені моделі розуміння, що містяться у несвідомому людини, а колективне несвідоме – як сховище спадкової пам'яті, образів та символів, закріплених тисячоліттями психічної еволюції людини.

Архетипний аналіз сучасної лінгвістики тексту ґрунтується на теоретичному доробку антропологічного, психологічного,

культурологічного й літературознавчого напрямів дослідження. Теорія архетипів, яку схематично окреслив К. Г. Юнг, розвивається і сьогодні, оскільки літературний твір часто вивчають у межах сукупного людського досвіду [6:8], а психічні структури, що складають колективне несвідоме – архетипи – вважаються підґрунтям образів.

Оскільки архетип трактується як регулятивний принцип формування творчо оформленого матеріалу, в якому він втілюється, архетипи можливо реконструювати крізь призму художнього твору [10:39]. Архетип сам по собі є нейтральним, тобто ні хорошим, ні поганим, але він набуває певних характеристик тільки коли проходить через людську свідомість.

Архетипи відносяться до передконцептуальних структур знань, що виникають несвідомо. Ми поділяємо точку зору Л. І. Белехової щодо того, що на основі архетипів виникають концепти, що формують концептуальну систему [5:31], тобто архетипна концептуальна схема із підсвідомого переходить у прототипну (стандартну) схему у свідомості людини. Таким чином, відбувається перехід із передконцептуальної системи, одиницею якої є архетип, у концептуальну, одиницею якої є концепт. Потім концепт може об'єктивізуватись у словесному поетичному образі. Таким чином, архетип є одиницею передконцептуального знання, концепт – одиницею концептуального знання, а словесний поетичний образ – одиницею постконцептуального (вербального) знання.

Отже, архетипи є беззмістовними, допоки вони не проникають у свідомість та не заповнюються культурним змістом досвіду, тому архетипи можна розглядати як ключ до розуміння людської психіки та культури. І архетип, який існує у підсвідомості, і концепт, що існує у свідомості, можуть актуалізуватись в образному просторі поезії. Розгортання архетипу у стереотипну (стандартну) схему, репрезентовану у свідомості людини, уможлиблює вилучення прототипових (взірцевих) концептуальних структур низки ізотипних словесних поетичних образів.

В аргентинській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. архетипом, який найчастіше актуалізується, є архетип *ЗЕМЛЯ*. У словесних поетичних образах, передконцептуальну складову яких становить архетип *ЗЕМЛЯ*, концептуальний рівень виражається, перш за все, концептами ПАМПА та МІСТО.

Аргентинським культурно детермінованим вираженням архетипу *ЗЕМЛЯ* є концепт ПАМПА. Водночас, етнонаціональним концептом українців, який актуалізує цей самий архетип, можна вважати концепт СТЕП, атрибутами якого є неораність і неосвоєність, а для росіян – ЧИСТЕ ПОЛЕ [7:173]. Згідно з думкою Н. А. Лисюк, “чисте поле в епічному фольклорі протиставляється обробленому засіяному хлібом полю-ниві, яке входить до складу простору культури аграрного типу. Концептуально чисте поле – це безлісна, незабудована неозора рівнина, що розпочинається відразу за поселенням”, де знаходяться “делокалізовані персонажі-заброді” [7:172]. Порівнюючи концептуально значимі природні об’єкти слов’ян та аргентинців, можна провести аналогію між степом і пампою, що є відкритою рівниною, та між слов’янським полем-нивою та аргентинським полем, яке як і у слов’ян, є обробленим.

Архетип *ЗЕМЛЯ* вербалізується в образі пампи, який властиві атрибути, що мають сему “нескінченність”. Такі атрибути є типовими для слів, які позначають рідну землю, оскільки, як зазначав Ю. С. Степанов, розуміння рідної землі як безмежного простору характерне для давньої індоєвропейської культури, що знайшло своє відображення в індоєвропейських мовах [8:510].

Атрибути є першою історичною фазою створення поетичних образів. Так, словесний поетичний образ пампи в аргентинській поезії фіксує невід’ємні атрибути образу рідної землі: “eterna lejanía” (“*Deja de ser eterna lejanía*” [11]), “horizonte” (“*Nunca permitas, campo, que se agote / nuestra sed de horizonte y de galope*” [11] “*¡No hay limite! ... la niebla se desprende, / y a su paso se aleja el horizonte*” [12]), “infinito” (“*Aquí también. Aquí, como en el otro / Confín del continente, el infinito / Campo en que muere solitario el grito*” [13:129], “*Cuanto más te repito y te repito / quisiera repetirte*

al infinito” [11]. Виокремлюють типовість ознаки “infinito” антитеза (“*Confin del continente, el infinito / Campo*” [13:129]) та повтор (“*te repito y te repito ... repetirte al infinito*” [11]). Образи, в основі яких лежить концептуальна модель ПОЛЕ – ПРОСТІР, є стереотипними, а ізотипними їм образами є образи протяжності поля (“*sed de horizonte*”, “*se aleja el horizonte*”) та вільного руху (“*sed ... de galope*”, “*a su paso se aleja el horizonte*”).

Іншим атрибутом образу пампи є слово “anchura” у поєднанні із словами, що мають сему “глибина” (“ahonda”, “hundido”): “*Pampa: / Yo diviso tu anchura que ahonda las afueras*” [14]; “*Contemplaría, hundido el sol, el ancho / Campo en que dura un resplandor de cobre*” [15:102]. Атрибут “глибина” є ідіотипним, оскільки він не властивий універсальному концепту РІДНА ЗЕМЛЯ, а стосується концепту ВОДНИЙ ОБ’ЄКТ. Ідіотипним є також атрибут “desmedida”, оскільки він створює образ пампи не тільки як зоровий (“*lo que vio*”), але й як аудитивний (“*oyó toda la vida*”): “*Esto que lo cercaba, la metralla, / esto que ve, la pampa desmedida, / es lo que vio y oyó toda la vida*” [16:32].

Створенню урочистості та величності образу пампи, що вербалізує метафоричну концептуальну структуру ПАМПА – РІДНА ЗЕМЛЯ, сприяє використання слів із позитивною конотацією (“*bella / la imagen*”, “*la Patria deslumbrante*”, “*amor y gloria y juventud destella*”, “*un pueblo egregio*”, “*el progreso guía*”): “*¡cuán bella / la imagen de la Patria deslumbrante, / amor y gloria y juventud destella! / Siento el rumor y el incesante coro / de un pueblo egregio que el progreso guía; / y alzando el alma a Dios, me postro y oro / ante la imagen de la patria mía!*” [12].

Метафорична концептуальна схема ПАМПА – РІДНА ЗЕМЛЯ реалізується в образі квітучого поля як єдиного місця, де людина може відчувати себе комфортно: “*Alguna vez os acordaréis de mí, campos, flores, árboles, tierra: patria solitaria del hombre*” [17:119].

Поєднання образу пампи з образом забуття імплікує виключну важливість вербалізованого етноспецифічного концепту

ПАМПА в аргентинській культурі. Персоніфікований образ пампи, якій байдуже забуття, що порівнюється із занадто незначущими речами (“*un paseo*”, “*una cabellera*”, “*el polvo*”), і використання фрази-припущення “*debe ser igual*” замість логічної “*es igual*” створює прототипний образ неможливості забуття рідної землі: “*El olvido debe ser igual a la pampa; / así como un paseo concluido o una cabellera / que ha quedado reposando sobre el polvo*” [17:46].

Емотивні конотації позитивного характеру культурного концепту ПАМПА відображають риторичні фігури, за допомогою яких створюється образ пампи. Риторичні окличні речення мають підкреслено-емоційний характер і вводяться з метою посилення уваги на небайдужому ставленні людини до пампи, через її надзвичайну важливість у житті людини [9:238]: “*¡No hay límite!*”, “*¡Sí!*”, “*¡Bate el caballo su orgullosa planta / y vuela con impulso de pampero!*”, “*¡El vértigo del alma se apodera / y se sienten los nervios sacudidos!*”, “*¡cuán bella / la imagen de la Patria deslumbrante, / amor y gloria y juventud destella!*”, “*¡Qué placer si descende sobre el llano / el ala refrescante de la tarde!*” [12].

Образ пампи, пов’язаний із радістю буття, зображується також за допомогою метафор, що входять до складу риторичних окличних речень (“*el caballo ... vuela con impulso de pampero*”, “*el ala refrescante de la tarde*”, “*Devora ese desierto*” [12]), також емоційно-сміслові увиразнення досягається через використання інверсії (“*¡Bate el caballo su orgullosa planta!*” [12]). Переважно короткі риторичні звернення у віршах слугують для того, щоб привернути увагу читача до образу пампи [9:237]: “*¡oh Pampa! ¿Me demandas?*”, “*¡Más rápido! ¡más rápido!*”, “*¡Salta! ¡vuela! ¡Devora ese desierto / y arráncale el secreto del destino!*” [12]). Образ вільного пересування людини у пампі виникає на основі художнього переосмислення метафоричної концептуальної моделі ПАМПА – СВОБОДА РУХУ.

Водночас, архетип *ЗЕМЛЯ*, який втілюється в образах міста, набуває негативних характеристик. Образ міста у віршах часто зображується як ворожий простір. У словесних поетичних образах простежується протиставлення пампи та міста як

осередків природного та неприродного. У низці образів гармонія душі та тіла, яку людині дарувала пампа, протиставляється місту, яке приносить людині біль: “*Olvidada pureza... ese dolor de Buenos Aires... / Vulgaridad, vulgaridad me acosa... Pequeña vida que dolor provoca*” [18].

Одноманітність міст, де губиться індивідуальність людини, та властива пампі природність, яка підкреслює неповторність кожної людини, також змальовуються в образах міста як ворожого простору: “*Recuerdo una plaza vieja / no sé en qué triste ciudad. / Todavía, en algún tronco, / nuestros nombres se leerán*” [19:28]. Гіпербола (“*todos están ciegos*”), створює метафоричний образ городян, які поступово втрачають природну властивість “бачити” справжні почуття. Образ вирізаних на дереві імен людей (“*en algún tronco, / nuestros nombres se leerán*” [19:28]) переосмислює прагнення людини повернутися до природи.

Також зустрічаються образи міста, що тисне на людину, прагнучи уніфікувати її особистісне начало до потреб культури: “*la ciudad los recupera hipócrita / y les impone los deberes cotidianos*” [20]. У персоніфікованому образі міста як людини простежується опрідметнення однієї з негативних характеристик людини (“*hipócrita*”).

Архетип ЗЕМЛЯ також втілюється у протиставленні образу міста як ворожого простору та пампи як дружнього простору, коли змальовується природа, яка, на відміну від людей, “осліплених” містом, зберігає властивість “бачити” справжнє: “*y arriba está la noche llena de ojos*” [20]. Стереотипний образ зірок, що імпліцитно порівнюються з очима, сприяє розгортанню міфологічного уявлення людини про природу як живу істоту.

Атрибутами слова “*ciudad*” в образах міста є слова “*pudre*” та “*equivoca*” (“*Ah, la ciudad la pudre y equivoca / Pequeña vida que dolor provoca*” [18]), “*vulgar*” (“*Una plaza, como tantas, / en una ciudad vulgar*” [19:28]). Архетип ЗЕМЛЯ художньо осмислюється через протиставлення пампи та міста: “*bordar en su*

campo flores de belladona / o abejas industriales” [21:331], де поява об’єктів, характерних для міста (“*abejas industriales*”), імпліцитно прирівнюється до появи на полі отруйної квітки (“*flores de belladona*”).

Отже, образний простір еволюціонує залежно від особливостей культури, проте всі образи актуалізують певні архетипи як відлуння міфологічного світогляду. Архетип є найзагальнішою та найглибшою складовою словесного поетичного образу та вважається універсальним елементом колективного несвідомого, що втілюється в словесних поетичних образах, які можуть вербалізувати як універсальні, так й етнонаціональні концепти. Так, архетип *ЗЕМЛЯ* в аргентинській поезії втілюється в образах, які ґрунтуються на вербалізації універсального концепту *МІСТО* та етнонаціонального концепту *ПАМПА*.

Архетипи можуть існувати паралельно в контексті більшості культур, де їхня словесна об’єктивація в поетичному просторі може набувати різного змісту, оскільки архетип отримує певні характеристики, лише коли проходить через людську свідомість, як це відбувається із втіленням архетипу *ЗЕМЛЯ* у словесних поетичних образах міста, які мають негативне забарвлення, та в словесних поетичних образах пампи, яким властиві позитивні характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лановик М. Б. Розвиток концептів “символ”, “архетип” і “міф” у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклад / М. Б. Лановик // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 150–155.
2. Дуброва О. В. Архетипна пам’ять та її семіотичні відповідники у творах Волта Вітмена та Богдана-Ігоря Антонича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.01.05 “Порівняльне літературознавство” / О. В. Дуброва. – Дніпропетр., 2010, - 24 с.
3. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александровна Голубовская. – К. : ИПЦ “Киевский университет”, 2002. – 293 с.
4. Агеєва В. О. Інтеграція архетипної і стереотипної символіки у семантичній структурі лексем *fire* і *вогонь* / В. О. Агеєва // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 31. – С. 3-9.
5. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. на

здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 461 с. 6. *Архетипна критика американської літератури* : [навч. посібник] / В. В. Зіневич, Ю. Р. Матасова, С. М. Пригодій, І. В. Яковенко. – Сімферополь : Кримський Архів, 2008. – 256 с. 7. *Лисюк Н. А. Міфологічний хронотоп: Матеріали до курсів “Міфологія”, “Міфологія слов’янська і світова”* / Наталія Анатоліївна Лисюк. – К. : Український фітосоціологічний центр, 2006. – 200 с. 8. *Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации* / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с. 9. *Галич О. А. Теорія літератури* / [О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв]. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

ДОВІДНИКИ

10. *Сучасна лінгвістика* : термінологічна енциклопедія / [О. О. Селіванова]. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. *Girondo O. Campo nuestro* // La poesía [Електронний ресурс] / Oliverio Girondo. – Режим доступу : <http://www.poesia-inter.net/index.htm>. 12. *Obligado R. La pampa* // Poemas [Електронний ресурс] / Rafael Obligado. – Режим доступу : <http://www.los-poetas.com/c/oblig1.htm>. 13. *Borges J. L. Texas* // Obra poética, 2 (1960-1972) / Jorge Luis Borges. – Madrid : Alianza Editorial, 2002. – 346 p. 14. *Borges J. L. Al horizonte de un suburbio* // Obras [Електронний ресурс] / Jorge Luis Borges. – Режим доступу : <http://sololiteratura.com/bor/borobras.htm>. 15. *Borges J. L. Un soldado de Urbina* // Obras [Електронний ресурс] / Jorge Luis Borges. – Режим доступу : <http://sololiteratura.com/bor/borobras.htm>. 16. *Borges J. L. Alusión a la muerte del Coronel Francisco* // Antología poética (1923–1977) / Jorge Luis Borges. – Madrid : Alianza Editorial, 2000. – 153 p. 17. *Molinari R. E. Oda al mes de noviembre junto al Río de la Plata* // Mundos de la madrugada (1927–1991). Antología poética / Ricardo E. Molinari. – Madrid : Huerga y Fierro Editores, 2003. – 272 p. 18. *Storni A. Frente al mar* // Poemas [Електронний ресурс] / Alfonsina Storni. – Режим доступу : <http://www.los-poetas.com/j/storni1.htm#INDICE>. 19. *Rafael Alberto Arrieta. Canción ingenua* // Антологія аргентинської поезії / [упор. О. Кришгальська]. – Луцьк : Ініціал, 1998. – 192 с. 20. *Cortázar J. Los amantes* // La poesía [Електронний ресурс] / Julio Cortázar. – Режим доступу : <http://amediavoz.com/cortazar.htm>. 21. *Marechal L. Didáctica de la muerte* // Obras completas. La poesía / Leopoldo Marechal. – Buenos Aires : Libros Perfil S.A., 1998. – 548 с.